

SZABÓ KÁLMÁNRA EMLÉKEZÜNK

Szabó Kálmán, egyetemünk egykori rektora és professzora, a Magyar Tudományos Akadémia tagja 2007. május 30-án, életének 86. évében elhunyt. Összeállításunkban pályatársai és tanítványai, Hoós János, Mandel Miklós, Mátyás Antal és Simai Mihály emlékeznek meg róla, felidézve Szabó Kálmánnak az egyetemmel szorosán összefonódó pályáját, munkásságát, és hozzájárulását a magyar közgazdászképzéshez.

SIMAI MIHÁLY, AKADÉMIKUS

Búcsúzni olykor még rövid időre sem könnyű, véglegesen különösen nehéz, valójában lehetetlen. A búcsú tulajdonképpen rövid emlékezés, egyben önmagunknak és a másnak szóló üzenet. Szabó Kálmán akadémikustól búcsúzom a Magyar Tudományos Akadémia nevében.

Egy esztendő híján hat évtizede találkoztam Szabó Kálmánnal először, egyetemi felvételem során, majd a Dózsa György Közgazdász Népi Kollégiumban, ahogy abban az időben hivatalosan nevezték, s amelynek ő lett akkor igazgatója, s amelyik a vezetése alatt vált a NÉKOSZ egyik fontos bástyájává. A népi kollégiumok demokratizmusa, a kollégiumi élet sokoldalúsága, részvételre és türelemre nevelése életének további éveit is meghatározták. Nem sokáig volt kollégiumi igazgató. Az akkori politikai vezetés néhány korábbi győrfistát nacionalistának, narodnyiknak bélyegzett. Ő is ezek közé tartozott. Ez a további pályáját hosszú időre meghatározta. Számunkra nagy nyereség volt, hogy nem ragadta el a politikai élet, hanem az akkor formálódó, új közgazdasági egyetemen maradt s az oktatás lett munkásságának fő területe. Életének e szakaszát úgy jellemezte, hogy tanítva tanult. Már ezekben az években is szerves egységnek tartotta és összekapcsolta az oktató és a tudományos kutatómunkát valamint a tudományszervező tevékenységet. Az egyetemi hallgatókat a későbbiek során is olyan közegnek tekintette, amelyben az elsők között értékelhetik a kutatási eredményeket. Egyik könyve előszavában írta: „Köszönettel tartozom azoknak a hallgatóimnak is, akik (...) kérdésfelvetéseikkel, észrevételeikkel akaratlanul is hozzásegítettek bizonyos problémák teljesebb tisztázásához, bonyolult kérdések csiszoltabb kifejtéséhez.”¹ Tudományos munkássága a kor olyan lényeges kérdéseire összpontosult már e korai szakaszban is, mint az árak és az értékviszonyok szerepe a tervezésben és a gazdaság arányainak meghatározásában. Új szakaszt nyitott munkásságában Nagy Imre miniszterelnökségének néhány esztendeje. Írásai az 1953–54-es szakasz egyik alapkérdéséről, a szabad piac pozitív szerepéről a magyar mezőgazdaság fejlődésében, a lakosság élelmiszerellátásának előmozdításában, valamint a politikai viszonyok stabilizálásában különösen fontosak voltak. Javasolta, hogy változtassák meg a mezőgazdasági árakat s nagyobb jövedelmet biztosítsanak a parasztságnak.² E rövid korszakot követően ő is a nyílt

¹ Szabó Kálmán: *A szocialista termelés alapvonásai*. Budapest; Kossuth Könyvkiadó 1964: 7.

² Szabó Kálmán: „A szabad piac szerepe az új szakaszban”. *Társadalmi Szemle*, 1954(8–9)

támadások egyik célpontja lett, a pártközpontból, ahol összesen egy hónapig vezette a társadalomtudomány-politikai alosztályt, a Tervhivatalba helyezték. Munkásságának egyik központi témája nemcsak a tervgazdaságnak volt igen kényes területe, hanem mindmáig rendkívül izgalmas kérdés: az objektív folyamatok és a szubjektív szándékok viszonya a gazdaság fejlődésében. Munkássága elméletileg is igazolta a voluntarista megközelítések tarthatatlanságát s megvilágította a gazdaság hármas érdekrendszere, a nemzetgazdasági, vállalati és egyéni érdekek ellentmondásosságát. Tervhivatali főosztályvezetőségről történt leváltása után, még a kevésbé kényes, úgynevezett semleges témák kutatásában sem mondott le a kényes kérdések tanulmányozásáról. Bátran kísérletezett új gondolatokkal és olyan hipotéziseket fogalmazott meg, amelyek az akkori időszak megdönthetetlenek hitt dogmáival kerültek szembe. Egy későbbi munkája bevezetőjében írta a XXI. század társadalomtudósai számára is ajánlható gondolatokat:

„Természetesen nem ringatom magam abban a hiú reményben hogy (...) kellő garanciákat találtam volna koncepcióm és összetevő részei feltétlen igazságára. Aki olyan úti célt tűzött ki, amelyhez csak a fogalmi gondolkodás hideg fennsíkján keresztül juthat el, az annak is ki van téve, hogy nem a tervbe vett célnél köt ki; utólag rá kell jönnie, hogy a kanyargókon, meredek ösvényeken át más pontra érkezett. Most úgy vélem a cél felé haladtam (...). Ha ennek ellenére egyik-másik hipotézisről mégis az bizonyosodna be, hogy helytelen (...) az ismerettermelés és a gyakorlat területeinek valamelyikén (...) az nyújtana számomra némi vigaszt, amelyben minden szellemi erőfeszítést Goethe bölcsessége részesít: a koncepciózus tévedés is igazabb a felületi igazságoknál, mert előbbre visz”.³

Szabó Kálmán 1973-ban lett a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, majd 1980-ban rendes tagja. Ugyanebben az évben az MTA elnökségébe is beválasztották. Székfoglalói olyan kérdéseket elemeztek, mint a vállalatok szerepe a magyar gazdaság rendszerében, illetve a redisztribúciós folyamatot meghatározó tényezők változásai. Ebben az időszakban, országgyűlési képviselőként az elsők egyike vagy talán az első volt, aki azt javasolta, hogy a parlamentnek törvényt kellene elfogadnia a tudományról és az akadémia szerepéről. Hangsúlyozta, hogy ezt nemcsak a tudomány fontosságának növekedése követeli meg, hanem az a szándék is, hogy e fontos területet, amennyire csak lehetséges, függetlenítsék a különböző szubjektív törekvésektől, amelyek állandó függőségben és bizonytalanságban tartják a tudományt és ennek intézményeit a mindenkorai politikai vezetéstől.

Tudományos és tudományszervezői munkásságának legfontosabb és legmaradandóbb területe a közgazdasági egyetem mélyreható reformja volt. Szabó Kálmán olyan közgazdászok kibocsátását tűzte ki célul:

- „akik elsajátították az előző nemzedékektől örökölhető legjobb és legtartósabb elméleti tudást;
- akikben kialakult az igény és a készség a leendő tudományos ismeret, az új szakmai vívmányok önálló elsajátítására és alkalmazására;
- akik közül mind nagyobb számban kerülnek majd ki tudományuknak és szakmájuknak továbbfejlesztői;

³ Szabó Kálmán: *Arányossági elv és érték a modern gazdaságban*. Budapest; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1985; 21.

- s akiket életükön keresztül áthat annak a világos tudata, hogy alkotó munkájuknak (...) a társadalom szolgálata adja meg egyedüli értelmét, s hogy csak hazájuk felemelkedésében lelhetik meg személyes boldogulásuk biztos zálogát”.⁴

Ma sem lehetne világosabban megfogalmazni a legfőbb követelményeket a jövő közgazdászaival kapcsolatban.

Nemcsak a célokat fogalmazta azonban meg, kollégáival közösen dolgozta ki azokat az eszközöket is, amelyek hozzájárultak a politikai ideológia által megkövesített szakterület modernizálásához és radikális átalakításához: a tantárgystruktúra átalakítását, a mikro-orientáció erősítését, a szakosítás új rendszerét, a felnőttképzés új módon történő megszervezését, annak érdekében, hogy a korábban végzetek ismereteit is megújíthassák, az egyetemen belüli viszonyok demokratizálását és a gyors és jelentős nyitást a nyugati világ felé.

A nyolcvanas években Szabó Kálmán munkásságának különösen jelentős szerepe volt az elmélet és a gyakorlat közötti jobb kapcsolatok megteremtésében, a vállalati szférával kapcsolatos kutatások ösztönzésében, s a tulajdonviszonyok átalakulásával összefüggő tudományos gondolkodás fejlesztésében. Ezeknek a témáknak különleges jelentőséget adott a rendszerváltás, amelynek elméleti problémái életének utolsó évtizedében foglalkoztatták.

Olyan tudóstól búcsúzunk most, akinek élete, sok nemzedékéhez és pályatársához hasonlóan a történelemnek egy zavaros, nehéz időszakát ívelte át, aki saját szavaival szólva, szegény, osztatlan iskolában kezdett parasztfiúként indult el egy olyan világba, amelyben ezernyi hátránnyal kellett megbirkóznia. Ezt sikeresen tette. Göröngyös úton és nehéz kaptatók leküzdésével vált neves tudóssá, a magyar szellemi élet egyik kiváló képviselőjévé. Pályája többször tört meg, céljait, törekvéseit sokszor lehetetlenítette a történelem. Emléke nemcsak tanítványainak ezreiben, tudományos munkásságának eredményeiben él tovább, hanem a Magyar Tudományos Akadémiának és annak a kornak szellemi történelmében is, amelynek egyik formálója volt.

HOÓS JÁNOS, EGYETEMI TANÁR

Szabó Kálmán kétségtelenül a II. világháború utáni Magyarország egyik markáns személyisége volt. Ez vonatkozik 1956 utáni életútjára is, amit személyesen is nyomon tudtam követni. A múlt század hatvanas éveiben tanárom volt a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen, ahol rendkívül kreatív, kritikus szemináriumot vezetett kis csoportunknak (ahonnan két közgazdaságtudományok doktora, egy akadémikus – Palánkai Tibor, aki később az egyetem rektora is lett – került ki) a szocializmus politikai gazdaságtanából és különösen a tervszerűség témájában (lényegében a tervszerűségről ekkor írt könyvét először velünk vitatta meg). Kollégiumi titkárként többször is meghívtam a Veres Pálné utcai kollégiumba, mindig szívesen jött és szinte felvillanyozta a hallgatóságot magával ragadó temperamentumával és filozófiával átítatott szakmai tudásával. Egyetemi oktatóként is több mint két évtizedig módomban volt dolgozni vele, ekkor is a közvetlensége és soha meg nem szűnő újjító-készsége ragadott meg. Ez utóbbit személyesen is tapasztalhattam, amikor az újszerű

⁴ Szabó Kálmán: „A közgazdászok képzés korszerűsítéséről”. *Társadalmi Szemle*, 1968(10); 36.

és nagyon is sikeresnek bizonyuló terv-matematika szak beindítását kezdeményeztük. Később, az 1980-as években, mint az Országos Tervhivatal államtitkára, majd elnöke kerültem Szabó Kálmánnal úgymond „munkakapcsolatba”. Ő parlamenti képviselő volt és a sajtó, a rádió, a TV által nagyon is „exponált” költségvetési bizottság tagja. E bizottságban a Tervhivatal részéről, együtt a Pénzügyminisztériummal, nekem kellett minden év őszén előterjesztenem az éves népgazdasági tervjavaslatot. Állíthatom: Szabó Kálmán minden ülésen rendkívül kritikus és aktív volt és nagyon komolyan fel kellett készülnünk, hogy meggyőző válaszokat tudjunk adni kérdéseire, kritikus megjegyzéseire és javaslataira.

Az előbbieken vázolt élményeimmel szerettem volna illusztrálni azt a képet, ami bennem Szabó Kálmánról kialakult: egy olyan tudós ember képét, aki állandóan kereste az újat, a meglévő jobbá, hatékonyabbá tételének a lehetséges módjait – mind az egyetemen, mind a nemzetgazdaságban; az esetek többségében sikerrel; de ott is, ahol a siker elmaradt, ez alapvetően nem rajta múlt, hanem a tőle független és hazánk számára is objektív nemzetközi tényezők alakították így az eseményeket. Szabó Kálmán munkássága ahhoz is hozzájárult, hogy egyetemünk e világméretű tényezők által indukált változásokhoz viszonylag sikeresen, súlyos veszteségeket és megrázkódtatásokat elkerülve alkalmazkodni tudott.

MANDEL MIKLÓS, PROFESSOR EMERITUS

2007 közéleti és meteorológiai szempontból egyaránt forró nyarán, közel két évtizedes visszavonulás után hunyt el Szabó Kálmán, a nemzetnek a hazai közgazdasági felsőoktatást, illetve a hazai közgondolkodást meghatározó módon formáló robotosa. Szakmai életpályája négy évtizedet meghaladóan a József Nádor Műszaki és Gazdasági Egyetemből kivált Budapesti, illetve néhány évvel később Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem megalakulásától az 1990-es esztendőben bekövetkezett rendszerváltásig az önálló közgazdaságtudományi egyetem több mint négy évtizedes történetével fonódott össze.

Az 1948 őszen megnyílt önálló közgazdaságtudományi egyetem a német és az azt kiszolgáló hazai fasizmus romboló, gyilkos örjögése, illetve Vitéz Nagybányai Horthy Miklós tengernagy társadalmi és faji diszkrimináción alapuló anakronisztikus rendszere után nyitotta meg kapuját a társadalom legszélesebb rétegeiből származó hallgatók előtt. Szabó Kálmán a Műegyetem közgazdasági karának hallgatója az önálló közgazdaságtudományi egyetem harmadik évfolyamán folytatta tanulmányait, szerepet vállalva a Politikai Gazdaságtan Tanszék oktatási tevékenységében. Néhány évvel a közgazdasági egyetem megalakulása után a hazai sztálinizmus törvénytelen-ségtől, illetve „össznépi” gyanakodástól telített módszere az egyetem falai közé is begyűrűzött. A frissen kinevezett tanárok jelentős része a politikai tisztogatás áldozatává vált. Szabó Kálmán egyetemi tanulmányainak befejezése után a sötét sztálini éveket oktatási feladattal megbízott aspiráns beosztásban vészelte át. Sztálin 1953-ban bekövetkezett halála jelentős mértékben módosította a birodalom gypűjén élő Magyarország politikai viszonyain keresztül az MKKE lehetőségeit. Nagy Imre 1948-tól 1956. november 4-ig az egyetem Agrárgazdaságtan Tanszékének professzora volt. Nagy Imre hatása Szabó Kálmán volt évfolyamtársainak (*Csizmadia Ernő, Vági Fe-*

renc, Csendes Béla, Fekete Ferenc) közvetítésével, a *Fehér Lajos* nevével fémjelzett sikeres agrárpolitikai reformban jutott kifejeződésre.

A rövid ideig tartó Nagy Imre-korszak idején Szabó Kálmán egy évig, 1953 és 1954 közt a Magyar Dolgozók Pártja elméleti folyóiratának, a Társadalmi Szemlének munkatársi státuszát töltötte be. Az 1954 végén bekövetkezett magyarországi sztálinista visszarendeződés a dogmatikus ideológia kalodájából ideiglenesen kiszabadult fiatal közgazdászt a pártapparátus felügyelete alatt álló társadalomtudomány területéről az Országos Tervhivatal Távlati Tervezési Főosztálya vezetőjének státuszába számúzta.

Az 1956. októbert megelőző másfél-két évben az Országos Tervhivatal elnökének tisztségét a moszkvai emigráció rendkívül befolyásos politikusa töltötte be. Így fordulhatott elő, hogy a Petőfi Kör első nyilvános közgazdasági vitáján az ötvenes évtized torz gazdaságpolitikai abszurditásainak súlyos következményeiért többek közt az OT frissen kinevezett főosztályvezetőjének kellett helytállnia.

Az 1956. októberi forradalom leverése utáni kritikus éveket Szabó Kálmán funkció nélkül, független kutató munkakörben töltötte el. 1959-ben tért vissza az egyetem Közgazdasági Elmélettörténeti Tanszékére, docensi kinevezéssel. Egyetemi tanári kinevezését 1963-ban, tanszékvezetői megbízását 1971-ben nyerte el. 1961 és 1963 közt rektorhelyettes, 1968 és 1973 között egyetemünk rektora volt.

Az 1968-ban bevezetett gazdaságirányítási reform jelentős mértékben befolyásolta az MKKE első közgazdász végzettségű rektora által irányított egyetem oktatási, tudományos és közéleti tevékenységét. Kétségtelen, hogy rektori időszakát nem jellemezték az egyetem oktatási struktúráját megváltoztató, reformnak minősített átszervezések, de az egyetem nemzetközi és hazai elismertsége, a magyarországi reformfolyamatban vállalt aktív szerepvállalása legnagyobb részt Szabó Kálmán rektori tevékenységének köszönhető:

a) Az oktatási struktúrában Szabó Kálmán rektorsága alatt kezdődött el a fejlett piacgazdaságokra jellemző modern menedzsment és marketing módszerek tanítása;

- megjelentek, illetve erősödtek az oktatásban a matematikai, ökonometriai elemek;
- új tárgyakat vezettek be, a korábbiaknál meghatározóbb szerepet kapott a nem marxista közgazdasági elméletek oktatása;
- differenciáltabb lett az ún. „szocializmus politikai gazdaságtana” kritikai elemzése;
- új tárgyként jelent meg a világgazdaságtan, amelynek keretében a hallgatók reális képet kaphattak a globalizálódó tőkepiac fejlődésének tendenciájáról. A szocialista országok egyetemei közül itt elsőnek került sor az Európai Közös Piac oktatására;
- a sztálini ideológiával ellentétesen Szabó Kálmán javaslatára került az egyetem tananyag-struktúrájába a gazdaságpolitika önálló szakágazatként történő oktatása.

b) Szabó Kálmán nemzetközi kapcsolatépítő tevékenységét nem jól jövedelmező vendégprofesszori megbízások előkészítése, hanem a Ford Alapítvány, illetve az amerikai Nemzetközi Kutatási Csereprogrammal történő szerződések megkötése jellemezte. Ennek eredményeként a hatvanas évek végére több mint 30 tanársegéd, fia-

tal adjunktus (köztük Németh Miklós későbbi miniszterelnök) egy-egy szemesztert vagy ennél hosszabb időt töltött a legjobb amerikai egyetemeken.

A hatvanas évtized végén bekövetkezett egyetemi változások hozzájárultak a „Dimitrov téri fiúk” néven emlegetett közgazdász vezető értelmiségi nemzedék kialakulásához, közülük sokan meghatározó szerepet vállaltak a rendszerváltás szellemi és szervezeti előkészítésében.

A hatvanas évtized végén bekövetkezett egyetemi változások járultak hozzá ahhoz a sajátos képződmény kialakulásához, hogy az egyetem megtartotta ugyan a Marx Károly nevet, azonban színvonalas nyugati közgazdasági-üzleti felsőoktatási intézményként, „Karl Marx Business School” néven működött.

c) Jelentős fordulatot hozott az egyetem életében az 1968. évi nyugati diákforradalmak begyűrűző hatása. Erre az időszakra vezethető vissza a hallgatók egyetemi ügyekbe történő érdemi beleszólásának kezdeményezése, amely a hallgatói önkormányzatok előfutárának minősíthető.

Ide sorolható a rektor azon kezdeményezése, amellyel – a második világháborút követő kollégiumi mozgalom mintájára – megalakította a Rajk László Szakkollégiumot. Egy ún. „puha diktatúra” körülményei közt működő, abszolút önálló diákönkormányzat több évtizedes működése nagyrészt az „alapító rektora” által biztosított politikai védőhálóknak köszönhető.

d) Végezetül Szabó Kálmán egyetemi rektori tevékenységén kívül aktív szerepet vállalt a magyarországi reformmunkálatokban:

- jelentős, meghatározó szerepet vállalt a Mechanizmus Reform Bizottság Beruházási Szakbizottságának munkájában;
- 1972 és 1979 között irányította az MTA keretében folyó szocialista vállalat kutatási főirány tevékenységét;
- 1980 és 1986 között a megreformált politikai gazdaságtani tankönyv szerkesztő bizottsági elnökeként működött.

Szabó Kálmán egyetemi és kutatói tevékenységét soha nem a korábbi elveinek megtagadása, hanem a magyarországi politika és társadalom torzulásainak javítására irányuló szándéka jellemezte. Ez jellemezte a nyolcvanas években végzett kutatási tevékenységének témaválasztását. Foglalkozott:

- a szocialista vállalati mechanizmus irányításának helyzetével, fejlődésének fő vonásaival;
- a vagyonérdekeltség és a gazdasági mechanizmus kapcsolatával;
- a mechanizmus-reform és a tulajdonformák kapcsolatának problémáival;
- a piacgazdaságnak a szükségletek kielégítésében betöltött szerepével.

Egyetemvezetői tevékenységét a különböző tudományos és szakpolitikai nézetek iránti totális tolerancia jellemezte. Rektorsága alatt úgy szólván szabad fórumot biztosított a különböző alternatív nézetek számos képviselőjének. Egyetemre vonult száműzetésbe a *Fehér Lajos* névvel fémjelzett, nemzetközi elismerést kivívott agrárprogram elméleti kidolgozója, *Csizmadia Ernő*, aki 1979-ben az egyetem rektora lett. És meghatározó támogatást adott a rendkívül sikeresnek indult ECONOMIX egyetemi korszaknak is.

A rendkívül fiatalon, még a rendszerváltás előtt elhunyt Csizmadia Ernőnek különösen a magyarországi agrárpolitikai reformban szerzett érdemei ugyanúgy feledésbe merültek, mint évfolyamtársának, Szabó Kálmánnak az egyetem modernizálásá-

ban és a gazdasági mechanizmus alakításában vállalt szerepe. Kétségtelen, hogy Csizmadia Ernő az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztályának osztályvezetőjeként, Szabó Kálmán 1968 és 1978 között a Hazafias Népfront Országos Tanácsának elnökségi tagjaként; 1980 és 1983 közt az MTA elnökségi tagjaként volt reformer. Sőt, Szabó Kálmán 1970 és 1990 között a múlt rendszer országgyűlési képviselőjeként tevékenykedett. Ezekkel a „megbocsáthatatlan” politikai szerepvállalásokkal magyarázható Szabó Kálmán rendkívül pozitív életművének, halálának és temetésének totális elfelejtése a hazai tömegkommunikáció részéről.

MÁTYÁS ANTAL, PROFESSOR EMERITUS

VISSZAEMLEKEZÉSEM SZABÓ KÁLMÁNRA – KORRAJZ

1948 augusztusának végén jöttem haza 40 hónapig tartó szovjet hadifogságból. Tájékozódás végett az egyetemi ifjúság lapját, az Ifjú Magyarországot kezdtem böngészni. Ebből szereztem tudomást a közgazdász fiatalok között folyó harcról, amely egy új marxista közgazdaságtudományi egyetem felállításért folyt. A régi közgazdaságtudományi kar helyett mindjárt egyetemet kívántak létrehozni. E küzdelem vezéralakjai *Szabó Kálmán* és *Máriás Antal* voltak. Az ifjúsági lap tele volt nyilatkozataikkal. E harcban, mint újdonsült hazatért, eleve nem vehettem részt sem pro, sem kontra. Ehelyett a kialakult új viszonyokról igyekeztem tájékozódni. Számomra ekkor a régi közgazdaságtudományi kar jelentette az egyetemet, *Heller Farkassal*, *Czettler Jenővel*, *Kuntner Róberttel* stb.

Első találkozásom Szabó Kálmánnal nem sikerült. 1948 szeptemberében igyekeztem kollégiumi helyet biztosítani magamnak. Teljesen új kollégiumi viszonyokkal találtam magamat szembe. Nem volt kitől tanácsot kérjek. A régi ismerős hallgatók már végeztek, nem tartózkodtak az egyetemen. A régi kollégiumok, a Horthy, a Szent Imre, az Emericana már megszűntek. Valaki a Dózsa György kollégiumot ajánlotta nekem. A kollégium titkárától azt a választ kaptam, hogy a kollégium igazgatója, Szabó Kálmán jelenleg nem tartózkodik a kollégiumban, éppen az egyetemi felvételi vizsgáztatásban vesz részt. Ebből megtudtam, hogy Szabó Kálmán befolyásos ember. Nemcsak a kollégiumi, hanem az egyetemi felvétel is függ tőle. A Dózsa kollégiumba nem kerülhettem, mert a jelentkezési határidő már akkor letelt, amikor én még hadifogságban voltam. A Dózsa kollégiumról később úgy informáltak, hogy a Népi Kollégiumok nagy családjának tagja. Szigorú légkör uralkodott benne. Gyakoriak voltak az ideológiai fejtágító előadások, szemináriumok, a közösen gyakorolt kritikák, önkritikák.

Visszatérésemkor a régi közgazdaságtudományi kar IV. évfolyamáról kellett az új egyetem III. évfolyamára visszamennem, mert az új egyetem csak három évfolyam-

mal indult. Szabó Kálmánnal való kapcsolatom a III. évfolyamon jórészt arra korlátozódott, hogy mint harmadéves hallgatónak részt kellett vennem a Kálmán által a régi karról átvett hallgatók számára a tanrenden kívül tartott, részben marxista közgazdasági, részben politikai jellegű átnevelésünket szolgáló szemináriumokon. Ezek meglepően magas színvonalúak voltak. Kálmán messze kiemelkedett társai közül. A foglalkozásokat magabiztosan vezette, a felvetett kérdésekre pontos válaszokat adott. Nem tudom, hogy tett szert az 1945 óta eltelt több mint három év alatt hallgatótársaihoz képest vitathatatlanul magasabb színvonalú tudásra s sajátította el a marxizmust a régi, polgári beállítottságú közgazdaságtudományi karon.

Mint hallgató, a IV. évfolyamon kerültem Szabó Kálmánnal személyes kapcsolatba. A IV. évfolyamon kialakultak a szakok. Én az erősen elméleti jellegű általános szakra kértem a felvételemet. Az elmélet iránti vonzódásom már középiskolás koromban kialakult. Tizennyolcan voltunk e szakon, köztük Szabó Kálmán. Egy részük pártmunkában megedzett hallgató. Ezeket, mint politikailag jól képzetteket beosztották társadalmi munkában, mintegy politikai instruktorként más szakokon folyó szemináriumokra, feltételezve, hogy a többi szak hallgatóinak nagyobb része politikailag nem eléggé képzett. Az akkori körülmények között az ideológiai munkára nagyobb súlyt helyeztek, mint a szakmai munkára. Évekkel később az egyetem kurátora, *Nagy Tamás* (a kurátor a rektor akadályoztatása esetén az egyetem vezetője volt) kifejtette nekem, hogy: „te szakmailag felkészült ember vagy, de az nekünk kevés”.

Engem és az erősen matematikai érdeklődésű *Mentes Imrét*, (a matematikai tan­szék későbbi, sajnos korai halála miatt csak rövid ideig tevékenykedő vezetőjét) ebből az ideológiai felvilágosító munkából kihagytak. Engem gondolom azért, mert még másfél éve sem volt annak, hogy hazajöttem a szovjet hadifogságból és most kezdtem megismerkedni az új körülményekkel. Kettőnket politikai fejlődésünk érdekében az általános szak egy-egy hallgatója mellé osztottak be népművelő munkára. Nekem teljesen abszurd módon Szabó Kálmánt kellett volna ideológiailag nevelnem. Meg sem próbálkoztam vele. Emiatt rendszeresen kaptam szemináriumi társaimtól a kritika-önkritika címen rendezett politikai jellegű szemináriumi összejöveteleken a bírálatot. Hasonló helyzetben volt Mentés Imre is.

Szabó Kálmán mély gondolkodási készségét mutatja esete az 1948–49-es tanévben *Haás Árpáddal*, a diákok elnevezése szerint „Nyuszi bácsival”. Jámbor ember volt, régi kommunista, aki az 1919-es proletárdiktatúra után kezdetben a Szovjetunióban talált menedéket. Egy beszélgetés során, amelyen én is résztvettem, említette, hogy miután megismerte a szovjet viszonyokat, külföldi pártmunkára jelentkezett. „Ha már meg kell halnom, legalább legyen értelme”, idézem őt szóról szóra. A tanári kar 1948-ban jórészt régi kommunista szakemberekből verbuválódott, akik azután egymás között elosztották a tárgyakat. Nyuszi bácsinak a kereskedelem gazdaságtana c. tárgy jutott. Előadásait Haás is, akárcsak tanártársainak nagy része, a tárgy marxista háttérének ismertetésével kezdte, hiszen a IV. éves hallgatók korábban nem tanultak marxista politikai gazdaságtant. Amikor a kereskedelmi tőke marxista elemzése so-

rán eljutott a tiszta forgalmi költségek marxi fogalmához, Szabó Kálmán jelezte, hogy ő nem érti a tárgyalt problémát és kérdéseket tett fel Nyuszi bácsinak. Haás Árpád megpróbált azokra válaszolni, de egyre jobban belezavarodott. Az előadás azzal végződött, hogy Haás megígérte, hogy a legközelebbi előadásra jobban utánanéző a kérdésnek. Úgy látszik ez nem sikerült neki mert a következő előadás előtt beüzent az évfolyamnak, hogy a legközelebbi előadás közbejött elfoglaltsága miatt elmarad. Két hét múlva azután Szabó Kálmán ismét felvetette a tiszta forgalmi költségek problémáját. Haás Árpád ismét belezavarodott s az események az egyetem történetében páratlan fordulatot vettek. Haás Árpád kifakadt: „nem tudom, miért kell nekem a kereskedelem gazdaságtanát előadni. Én nem akartam vállalni, de Nagy Tamás rám oktrojálta”. A következő években azután Nyuszi bácsi a nemzetközi gazdasági és politikai ismeretek c. tárgyat adta elő. Nyuszi bácsi melegségére szolgáljon, hogy *Erdős Péter* az évtizedekkel később megjelent, *Bér, profit, adóztatás* című könyvében kimutatta, hogy Marx a Tőkében nem értette meg a tiszta forgalmi költségek problémáját.

A politikai körülmények, de főleg Nagy Tamás politikai merevsége vagy inkább ijedtsége folytán fonák helyzetbe kerültem az 1953-as tanév első félévében Szabó Kálmánnal, ami szerencsére csak egy félévig tartott.

Az egyetem elvégzése után, 1950-ben a Közgazdaságtudományi Intézet igazgatója, *Erdős Péter* vett maga mellé, aki a közgazdasági elméletek története c. tárgy előadója volt. A tárgy egy évvel korábban indult az egyetemen, Erdős kutatási köre viszont egészen más volt, e téma idegen volt számára. Tudta viszont, hogy eme témakör tanulmányozása kedvenc kutatási területem. Már diákkoromban elkezdtem vele foglalkozni. Megbízott a tárgy előadásainak a kidolgozásával. Néhány kivétellel minden előadást én készítettem el, amit azután Erdős a hallgatók előtt felolvasott, s ezt olyan ügyesen tette, mintha szabadon adott volna elő. Büszke voltam, hogy Erdős teljesen elfogadja az általam készített anyagot, s eszembe sem jutott, hogy a jegyzetben az én nevemet is illett volna feltüntetnie.

Vagy két és negyed évig tartott együttműködésem Erdős Péterrel, amikor mondacsinált, illetve teljesen jelentéktelen esetekre hivatkozva kizárták a pártból és ennek következtében az egyetemen sem taníthatott.

Nagy Tamás megbízott azzal, hogy vegyem át Erdős Péter előadásait, hiszen én dolgoztam ki azok anyagát. Néhány hét múltán azonban Nagy Tamás újból hivatott, de most már Szabó Kálmánnal együtt, s közölte velem, hogy a pártközpont helyteleníti azt, hogy pártonkívüli tartson elméleti témákból előadást. Ezért úgy döntött, hogy azokat Szabó Kálmán tartsa meg. Én dolgozzam ki továbbra is az előadások anyagát, csak most Erdős Péter helyett Szabó Kálmán fogja felolvasni. Szabó Kálmánnak nem tetszett a gondolat, ő az érték-árelmélet kérdéseivel kívánt foglalkozni a szocialista gazdaság körülményei között. Számomra viszont dehonesztáló volt, hogy évfolyamtársam tartja, meg az általam kidolgozott előadásokat. Szabó Kálmán volt annyira becsületes, hogy nem akarta előadásaimat sajátjaként előadni. A kínos helyzetből abban látta, hogy szinte egy teljes félévig saját kutatási anyagát adta elő, mégpedig súllyal Sztálin közgazdasági nézeteit. A megjelent jegyzetben viszont a

korai közgazdaságtan története anyagrész szerzőjeként, ami eddig Erdős Péter neve alatt szerepelt, az én nevemet tüntette fel. A félév végén azután Szabó Kálmánt felvették aspiránsnak, munkahelyeként pedig a Lenin Intézetet írták elő. Szabó Kálmán az aspiránsképzés feszített üteme folytán az egyetemünkön nem taníthatott tovább. Tanítványainak vizsgáztatása viszont az én nyakamba szakadt, aki a sztálini anyagot csak annyiban ismerte, amennyiben diákkoromban kötelező tananyagként elő volt írva. És ezenfelül a témát nem is kedveltem. Az egészet meg kellett tanulnom, hogy vizsgáztatni tudjak.

Sorsomat az 1953. évi Nagy Imre-féle júniusi határozat változtatta meg. Utána mint pártonkívüli háborítatlanul tarthattam előadásokat. Elégtételt jelentett számomra az, hogy a júniusi határozat megvitatása során az egyetemi pártszervezetben többen keményen szóvátették igazságtalan helyzetemet. Maga Nagy Tamás a pártból kizárt Erdős Pétert tette felelőssé, hogy szavai szerint „fekete munkát” végeztetett velem. Saját felelőségéről viszont nem beszélt

Szabó Kálmán csak késve fejezte be az aspirantúrát, mivel közben elvitték az Országos Tervhivatalba főosztályvezetőnek. 1956 után visszajött az egyetemre.

Széleskörű közéleti tevékenységet fejtett ki. Dolgozott a Hazafias Népfrontban. Tagja volt az országgyűlés egyik bizottságának, hamarosan egyetemünk rektora lett. A különböző értekezleteken ő vitte a szót. Már aspiráns korában, amikor beutalták a Tudományos Akadémia üdülőjébe, a sok idős akadémikus között ő volt a hangadó.

Mint rektor pártolta az újat. Komoly változtatásokat eszközölt az egyetemi oktatásban. Bábáskodott a Rajk kollégium létrehozatala körül, mintegy Eötvös kollégiumként kívánta működtetni. Bevezette a koncentrált oktatást. A gondolat érdekes volt, főleg a nyelvoktatás tekintetében tűnt hasznosnak. Megvalósításának a nehézségei miatt azonban nem maradt tartósan fenn. Mint rektor, pártolta a tehetséges oktatókat, *Csáki Csabát* is ő emelte ki. A népi elemek nagyobb szerepet kaptak az egyetemi vezetésben. A népi származású *Gyurkó Lajost*, akkor még egyetemi adjunktust, ki akarta nevezni tanszékvezetőnek a matematikai tanszékre. Lajos nem vállalta. Erre Kálmán ráförmedt: örökké szolgál akarsz maradni! A paraszti mentalitás tört itt elő spontán módon Kálmánból: aki vezet, irányít, az az úr; aki beosztott, az szolgál.

Szókimondó ember volt. Az ember mindig tudta, hányadán áll vele. A neki nem tetsző magatartásra gyakran keményen reagált. Valamiért megharagudott a rektori hivatalban dolgozó, Kálmánnál idősebb, a régi értelmiséghez tartozó középiskolai tanárnőre, B-néire. Durván ráförmedt. Az eset után találkoztam vele a folyosón. Teljesen meg volt törve. Sápadtan közölte velem, hogy képzeljem, a Kálmán olyat mondott neki, amit életében még soha senki. Ingerülten rákiabált, és megmondta, hova menjen.

A szakmai felkészültséget jobban értékelte a politikai szempontoknál. Példaként szeretnék utalni *Vértés Gábor* tanársegéddel kapcsolatos esetére akit ő hozott be az egyetemre. A Művelődési Minisztérium kiküldöttje, Vukovich Arnold egy tanszéki értekezleten keményen felelősségre vonta Vértés Gábort: miért nem lépett még be a pártba. Vértés Szabó Kálmánra, mint mentorára hivatkozott, ugyanis Gábor szakmai fejlődését neki kellett irányítania. Szabó Kálmántól Vértés azt a tanácsot kapta, hogy

előbb tegyen le valamit az asztalra, pl. írja meg egyetemi doktori dolgozatát és erre, mint erkölcsi alapra támaszkodva adja be jelentkezését a pártba. Erre Vukovich magán kívül elkezdett kiabálni, hogyan lehet a pártba való jelentkezést és az egyetemi doktorálást egymással összekötni. A szidalomözönből az akkori tanszékvezető, a korábban nagyhatalmú Berei Andor is kapott. Berei szótlánul hallgatta a szidalmat. Szabó Kálmán viszont halkán, de nagyon határozottan azt válaszolta, hogy álláspontját továbbra is fenntartja. Bátorságát nyilván az is alátámasztotta, hogy már hivatalosan is elfogadták a következő tanévre rektornak. De a pártos bírálatra szinte kötelező önkritikának ilyen elutasítása az 1970-es évek elején párját ritkította.

Tudományos munkájának középpontjában a szocializmus politikai gazdaságtanának a továbbfejlesztése állt. Sokat foglalkozott a tervszerű arányos fejlődés követelményeivel, az értéktörvény, az áralakulás szocializmusbeli érvényesülésével. Fejtegetéseiben sok volt az újszerű, eredeti gondolat. Bizonyos időszakban az egyik legtöbbet idézett szerző volt a magyar közgazdasági irodalomban. Egyetemünk oktatói közül elsők között került be a Magyar Tudományos Akadémia tagjai közé.

Széles körű közéleti tevékenysége ellenére viszonylag kevés emberrel barátkozott, csak kevés embert engedett magához közel, csak kevés embert tartott megfelelő szellemi partnernek. Közrejátszhatott ebben az is, hogy hét évvel volt idősebb évfolyamtársainál és még sokkal többel rektorsága alatt az egyetem vezetőségének tagjainál. A diákokat időnként, még az egyetemi, vagy kari tanácsi ülésen is tegezte, tehette, hiszen apjuk lehetett volna. Ez a pertu persze csendőrpertu volt.

A modorában mutatkozó nyersség ellenére Kálmán jóindulatú, segítőkész ember volt. Pártonkívüli voltomat Nagy Tamástól eltérően sohasem bolygatta. Igaz, hogy közben a körülmények is változtak. A vallásos diákok érzületét sohasem sértette meg. Katolikus gyászszertartás mellett temették.

Mivel álláspontunk, mentalitásunk erősen különbözött egymástól, nem volt szoros baráti kapcsolat köztünk. Közrejátszhatott ebben a családi háttér különbözősége is: Kálmán paraszti környezetből jött, én a régi középosztályból, magammal hozva annak szokásait. Én 1941-ben kezdtem meg az egyetemi tanulmányaimat, Kálmán 1945-ben. Mégis, egyik ajánlómként támogatta a felvételemet a Magyar Tudományos Akadémia tagjai közé.

